

УДК 378.015.31:172.15

О. В. Юрченко

ІДЕЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ XI - XIII СТ.

© Юрченко О. В., 2018
<http://orcid.org/0000-0002-7061-8362>

У статті показано, що формування національної свідомості ґрунтується на ідеї духовного виробництва, у конкретних формах науки і освіти. В означений період представлено шляхи формування свідомості взагалі і національної зокрема шляхом розвитку абстрактних начал думки, зростання раціональної компоненти в освіті, усвідомлення цінності раціонального методу в складі знання. Проаналізовано внутрішню організаційну побудову середньовічного університету як інституції вищої освіти на основі етнічної ідентичності студентів. Виявлено, що історично першим організаційним поділом університетського середовища був його поділ на нації. Доведено, що при такій внутрішній організаційній побудові середньовічного університету визнавалося, що студенти являються індивідами, які вже до навчання в університеті у відповідності до зовнішнього соціокультурного оточення засвоювали культурно обумовлені зразки поведінки і мислення; що процес розподілу студентів при організації навчання в університетському дозволяв зберегти зв'язок між їх індивідуальною свідомістю, світоглядом в цілому та орієнтацією в світі духовних цінностей свого народу у вже вироблених культурою картинах світу. Підкреслено, що складовою розвитку ідеї національної свідомості разом із урахуванням етнічної окремішності було усвідомлення необхідності етнічної толерантності.

Ключові слова: національна свідомість, етнічна ідентичність, нація, університетське середовище, культуротворчий фактор.

Юрченко О. В. Идея воспитания национального сознания в контексте университетской традиции XI–XIII ст.

В статье показано, что формирование национального сознания основывается на идее духовного производства, в конкретных формах науки и образования. Представлены пути формирования сознания вообще и национального в частности в период XI–XIII вв. через развитие абстрактных начал мысли, рост рациональной компоненты в образовании, осознание ценности рационального метода в составе знания. Проанализировано внутреннее организационное построение средневекового университета как учреждения высшего образования на основе этнической идентичности студентов. Вывявлено, что исторически первым организационным разделением университетской среды был его разделение на нации. Доказано, что при такой

внутренней организационной построении признавалось, что студенты являются индивидами, которые уже до обучения в соответствии с внешним социокультурным окружением усваивали культурно обусловленные образцы поведения и мышления, что процесс распределения студентов при организации обучения в университете позволял сохранить связь между их индивидуальным сознанием, мировоззрением в целом и ориентацией в мире духовных ценностей своего народа в уже выработанных культурой картинах мира. Подчеркнуто, что основой развития идеи национального сознания вместе с учетом этнической самобытности было осознание необходимости этнической толерантности.

Ключевые слова: национальное сознание, этническая идентичность, нация, университетская среда, культуuroобразующий фактор.

Yurchenko O. V. The idea upbringing of national consciousness in the context of University traditions XI - XIII centuries

The paper considers the influence of the environment of the University and of science as one of the leading factors of cultural production, national identity formation in the context of culture. It is shown that the formation of national consciousness is based on the idea of cultural production, in specific forms of science and education. The ways national consciousness formation in General and in particular in the period of XI-XIII centuries through abstract principles development of thought, the growth of rational components in education, recognizing the value of the rational method in the composition of knowledge. Analyzed the internal organizational structure of the medieval University as an institution of higher education on the basis of ethnic identity of students. It is revealed that historically, the first organizational division of the University environment was the separation of the nation as the most rational basis that is adopted by all and expressing the collective responsibility of groups of students. It is proved that such internal organizational structure, it was recognized that students are individuals who have to study in accordance with the external socio-cultural environment of culturally learned patterns of behavior and thinking. The process of organizing the distribution and training of students at the University were allowed to maintain their individual consciousness, worldview and orientation in the world of spiritual values of its people in the already developed culture pictures of the world, at the same time, the development of the scientific worldview contributed to the formation of national identity. In the end, universities are creating a new generation of intellectuals forming the national consciousness. Stressed that the basis for the development of the idea of national consciousness was the formation of abstract intellect and culture of mind, however, with regard to ethnic identity was formed awareness of the need for ethnic tolerance.

Key words: national consciousness, ethnic identity, the nation, the University environment, a culture-forming factor.

Постановка проблеми. Національне відродження України потребує значного вдосконалення народної освіти і виховання підростаючих поколінь. Будучи одним із центральних організмів суспільного устрою, освіта знаходиться у центрі культурних, соціальних і політичних подій, які відбуваються у країні. На сучасному етапі національне виховання стало однією з актуальних і інтенсивно обговорюваних завдань вітчизняної педагогічної науки. В успішному розв'язанні першочергових завдань формування національної свідомості молоді важливу роль відіграє звернення до спадщини вчених, педагогів, просвітників минулого. Проте, аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що проблему впливу університетського середовища та наукових досліджень на ідею формування національної свідомості слід доповнити її розглядом в історико-педагогічному аспекті, починаючи з доби зародження університетської освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам проблеми формування національної свідомості молоді в сучасних науково-педагогічних дослідженнях присвятили увагу українські вчені Ю. Римаренко, Д. Тхоржевський, М. Стельмахович, С. Золотухіна, І. Мартинюк, А. Фартушний, Ф. Шандор, М. Чепіль, В. Борисов, С. Ткачов та інші науковці.

Зазначимо, що в дослідженнях різних аспектів формування національної свідомості молоді не виокремлено проблему взаємозв'язку формування національної свідомості студентської молоді з університетською традицією, з формуванням наукового світогляду, з особливостями виховного впливу наукової думки та вищої школи як середовища, де отримує розумовий, та, ширше, духовний розвиток, інтелігенція.

Мета статті: розглянути вплив університетського середовища та науки, як одного з провідних факторів духовного виробництва, на формування національної свідомості, у контексті культури.

Виклад основного матеріалу.

Для з'ясування взаємозв'язку університетської традиції з національним вихованням студентської молоді, формуванням її національної свідомості скористуємося ідеєю духовного виробництва як такою, що «виконує важливу методологічну роль, сприяючи науковому тлумаченню взаємозв'язку між суспільним буттям і суспільною свідомістю» [2, с. 8]. Погоджуємося з думками філософів, які досліджували духовне виробництво і дійшли висновку про те,

що «формування свідомості в конкретних формах науки, релігії, моралі, мистецтва, права і т. д., конкретизує питання про значимість фактору свідомості, духовного начала в історичному процесі, в створенні і розвитку суспільного життя» [2, с. 9].

На зв'язок між націогенезом, формуванням національної свідомості і дотриманням організації життя співтовариства на раціональних засадах, що здобуваються за допомогою науки, вказував філософ освіти ХХ ст. Х. Ортега-і-Гассет. Так, у роботі «Соціальна педагогіка як політична програма», філософ, проаналізувавши причини того, що в його рідній Іспанії населення, на його думку, «не являється істиною нацією», прийшов до висновку: суспільство не регулюється об'єктивними законами, які мають раціональні основи, приймаються усіма і виражають колективні обов'язки. Вчений вбачав причини недостатньої сформованості нації в тому, що «громадяни не прагнули до об'єктивних ідеалів науки, мистецтва і етики, в яких людські співтовариства досягають висот свого розвитку» [4, с. 82]. Отже, філософ вказував на тісний зв'язок націогенезу, «клімату національного існування» [4, с. 17] із ступенем розвитку наукового світогляду, а в якості однієї з головних вимог формування національної свідомості виділяв раціональність, що формувалася в науковому пізнанні.

Шляхи наукового пізнання в історії людства, як справедливо вважав Х. Ортега-і-Гассет, у різних країнах проходили через університет: наука створювалася «переважно в університеті» [4, с. 30], в свою чергу, «Наука являється основою існування університету, без якої він не може жити, оскільки наука – душа університету» [4, с. 98]. Дослідники стверджують, що місія університету – бути ресурсом сталого суспільного розвитку [1].

Університет (від лат. Universitas- сукупність) – вищий навчальний заклад, у якому відбувається не тільки навчання універсальному знанню, але і проводяться наукові дослідження, відбувається приріст нового знання, розвивається культура, генеруються нові покоління інтелігенції. Проте, такі риси університету склалися не з самого початку його формування в світовій культурі XI–XIII століть, а в ході його історичного розвитку.

Зазначимо, що університети народилися в системі церковних шкіл. Наприкінці XI ст. - на початку XII ст. ряд кафедральних і монастирських шкіл Європи перетворилися у великі навчальні центри, які згодом стали першими

університетами. Середньовічні університети виникли у зв'язку із розвитком нових філософсько-богословських знань і міської культури. Мережа вищих навчальних закладів швидко розгалужувалася, оскільки їх виникнення відповідало вимогам часу. В свою чергу, народження університетів сприяло поживленню суспільного життя. З XIII ст. університети керували інтелектуальним життям Європи, відігравали позитивну роль у розвитку європейської культури.

Зауважимо, що від початку церква контролювала університетську освіту, мета і метод середньовічного викладання гуртувалися на схоластиці. На лекціях професори вбачали свою задачу у передаванні тим, кого вони навчали, змісту творів загальноновизнаних авторитетів, а на диспутах студентам пропонувалося прокоментувати віровчення. Отже, середньовічний тип мислення можна визначити як теоцентричний, у якому пізнання можливо не стільки за допомогою розуму, скільки за допомогою віри. Проте, слід підкреслити, що «догмати християнської віри стали в схоластиці предметом філософсько-раціонального обговорення і обґрунтування» [3, с. 34], при виявленні і співставленні альтернативних точок зору відбувався розвиток абстрактних начал думки, усвідомлювалася цінність раціонального методу в складі знання, розвивався інтерес до логіки мислення, до раціональних способів аргументації, до дисципліни розуму, внаслідок чого розширювався світогляд студентської молоді.

У роботі історика і правознавця XIX ст. М. Суворова, присвяченій дослідженню розвитку університетів, розглянуто як і при яких історичних умовах виникали ці заклади вищої освіти, на яких засадах стверджувалися і в яких формах проявлялася їх життєдіяльність. Дослідник звернув увагу на те, що університетське середовище організаційно формувалося на основі етнічної ідентичності. М. Суворов зазначав: «Природньо, що маса штудуючої молоді... групувалася за земляцтвами. Ці земляцтва поступово об'єднувалися в чотири великі групи або нації: галльську, англійську, пікардійську і норманську» [8, с. 43]. Тобто, в університеті студенти об'єднувалися в земляцтва як спільності, в основі яких було групування студентів за місцем народження і проживання на певній фіксованій території, що часто обмежувала просторові параметри культури в силу природно-географічних факторів. Сучасний дослідник І. Райківський у роботі «Концептуальні засади українського

національного відродження (націотворення) XIX століття» також зазначив, що «нацією» називали ту чи іншу студентську громаду в західнохристиянських університетах, об'єднання в якій відбувалося за місцем походження студентів [6, с. 125].

Наведемо висновок, зроблений М. Суворовим на основі опрацювання матеріалів про зародження внутрішньої організаційної структури університету: «Нашому спостереженню представляється ще один фактор в ході внутрішнього організаційного розвитку університетської організації (крім факультетів) – це нація. Поділ на нації – чи одних школярів, чи школярів разом із магістрами... – чи не більш давнього походження, чим поділ по факультетах. Деякі дослідники вважали навіть, що нації саме і лягли в основу паризької університетської корпорації» [8, с. 43]. Тобто, при такій внутрішній організаційній побудові університету визнавалося, що студенти являються індивідами, які вже до навчання в університеті у відповідності до зовнішнього соціокультурного оточення засвоювали культурно обумовлені зразки поведінки, а в процесі розподілу студентів при організації навчання зберігався зв'язок між їх індивідуальною свідомістю, світоглядом в цілому та орієнтацією в світі духовних цінностей свого народу у вже вироблених культурою картинах світу.

М. Суворов дослідив, що в організації університетського життя існували матеріальні підтвердження визнання волі націй в різних питаннях, що виконували функцію посвідчення: «Чотири нації розвинулися в автономні корпорації, і цікаво, що кожна з них мала свою печатку вже в сорокових роках XIII століття, тобто раніш, ніж факультети отримали свої власні печатки, і навіть раніше, чим ціла університетська корпорація отримала безперечне право мати власну печатку» [8, с. 44]. Тобто, виявлення загальної думки студентів, об'єднаних за етнічною спільністю, в часі передувало виявленню думки з того чи іншого важливого питання цілим університетом.

Підводячи підсумок первинному поділу організаційної структури університетів на «факультети і нації», М. Суворов ще раз ствердив, що вони «були самостійними корпораціями: мали свої статuti, своїх посадових осіб, свою печатку, своє майно і прибутки, свої свята» [9, с. 118], нації «обговорювали факультетські питання кожна окремо, а прокуратор (який очолював кожну націю) оголошував їх рішення загальному зібранню, яке створювалося із представників від націй, але іноді із усіх магістрів» [8, с. 119].

У свою чергу, вчений і педагог М. Пирогов в працях «Чого ми бажаємо?» та «Школа і життя», аналізуючи організаційні засади університетів, зазначав: «Але з самого початку також виявляється в університетських корпораціях і національний елемент. Члени корпорацій поділяються, перш за все, по народностях і потім вже по факультетах» [5, с. 117].

Педагог не обмежувався констатацією такої внутрішньої організації університетів, а звернув увагу на причини конфліктів, які виникали при нерівному ставленні до націй з боку владних структур: «Вплив національного елемента був час від часу такий сильний, що подавав не раз привід до серйозних зіткнень. Коли національне почуття ображалось віддаванням переваги, яка надавалась урядом іншій нації, то і професори, і студенти переселялися на нові місця і засновували нову корпорацію. Так, Лейпцігський університет засновали у 1400 р. німецькі студенти і професори, витіснені з Праги богемцями» [5, с. 117]. Це зауваження М. Пирогова свідчить про те, що його хвилювали питання дотримання етнічної толерантності і мирного співіснування у студентському середовищі.

Отже, поділ університетського середовища на нації відображував розуміння адміністраціями середньовічних університетів того, що моделі поведінки, існуючи в певній культурі, являються основними факторами, детермінуючими особистість, а процес відтворення культурних особливостей студентської спільноти забезпечував буття особистості в культурі, перетворення індивіда в повноправного члена етнокультурної спільноти, носія особливої культури. Таким чином, процес, який пізніше названий вченими-етнологами ХІХ ст. «соціалізацією-етнокультурацією», сприяв усвідомленню і закріпленню у свідомості студентської молоді їхньої етнічної ідентичності.

Проте, зазначимо, що організаційний поділ студентства на нації (по традиції, яка була успадкована з перших університетів, їх було чотири) був дещо умовним, так як народностей було значно більше, і можна було тільки грубо, за подібністю основних етнічних ознак групувати студентів по націях. Цікаво, що після відкриття Америки в одному з університетів в одній із націй було відведено місце для «індейців» [8, с. 149].

Поділ студентства на нації, який існував на початку створення університетів, змінюється і «нації відступають на задній план перед факультетами». Можна зазначити, що разом із розширенням наукових знань

усвідомлювалася потреба в їх групуванні відповідно до галузей знань, їх диференціації, внаслідок чого в організаційній структурі університетів відбулася переорієнтація на викладання груп окремих дисциплін в межах факультетів. М. Суворов свідчив, що «факультети, у відношенні до університету, були, з одного боку, його членами и слугували йому для виконання його задач, а з іншого - були корпораціями з самостійною задачею культивувати відокремлену наукову область і регулювати наукові заняття в цій області» [8, с. 151].

Мережа європейських університетів швидко розширювалася. Так, якщо в XIII столітті їх нараховувалося 19, то в наступному до них додалося ще 25 (в Орлеані, Пізі, Феррарі, Гейдельберзі, Відні, Кракові та інших містах). В наступному столітті в полеміці із античними вченими народжувалися нові ідеї, методи, відбувалася підготовка основи майбутнього природознавства, яке здійснило вплив і на суспільну свідомість.

Висновки. Таким чином, у період зародження університетів в епоху Середньовіччя при організації університетських корпорацій враховувалося те, що студенти були носіями особливих культур, їхня етнічна ідентичність – «національний елемент» (за висловом М. Пирогова) – розвивалася відповідно створеним в університетському середовищі умовам, в результаті чого підтримувалося усвідомлення ними етнокультурної спільності. Засобом формування національної свідомості студентської молоді в означений період було врахування соціокультурної ідентичності при організації університетського життя. Крім того, в добу пізнього Середньовіччя в рамках схоластики в університетському середовищі розвивався абстрактний інтелект, підвищувалася активність сприйняття оточуючого світу, його образне осмислення, розвивалася культура розуму, що виступало культуротворчим фактором, було важливою умовою як формування свідомості студентства, так і його етнічної свідомості, передумовою формування національної свідомості в її сучасному розумінні.

Перспективою подальшого наукового дослідження вважаємо вивчення взаємозв'язку ідеї виховання національної свідомості і університетського середовища та наукового пізнання в наступні за означеним періодом епохи.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – CLXX. – 788 с.

2. Духовное производство. Социально – философский аспект проблемы духовной деятельности / В. И. Толстых. – М.: Наука. – 352 с.

3. Мамчур Е. А., Овчинников Н. Ф., Огурцов А. П. Отечественная философия науки: предварительные итоги. – М.: Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 360 с.

4. Миссия университета / Х. Ортега-и-Гассет; пер. с исп. М. Н. Голубевой; ред. перевода А. М. Корбут; под общ. ред. М. А. Гусаковского. – Мн.: БГУ, 2005. – 104 с.: ил. – (Universitas).

5. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / сост. : А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с. – (Педагогическая б-ка).

6. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 932 с.

7. Садовничий В. А. и др. Университетское образование: приглашение к размышлению / В. А. Садовничий, В. В. Белокуров, В. Г. Сушко, Е. В. Шикин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 352 с.

8. Суворов Н. С. Средневековые университеты. Изд. 2-е. — М: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 256 с. (Академия фундаментальных исследований: история).